

TÜRKİYE'DE TARİHÇİLİĞİN GÖRÜNTÜSÜ

Salih ÖZBARAN

Türkiye'de tarihçiliğin bugünkü görüntüsünü, başka bir söyleyişle varılan noktayı ya da ulaşılamayan seviyeyi dile getirmek bu makalenin sınırları içinde pek kolay olmasa gerek. Herşeyden önce bir kişinin işi değil gibi geliyor bana. Çok yönlülük gerektiriyor; arkeoloji dünyasından 1970'li, 1980'li yılların değerlendirilmesine kadar uzun süreçleri gözözünde tutmak lazım; toplumsal, ekonomik, politik vb. birçok bilim dalının göstergelerini yakalanı yı önç rüyor Bugün tarih dediğimiz bilgi dalının/yorum gücünün çağrıştırdığı, kapsamına soktuğu bütün konuların ulaştırıldığı ya da ulaştırılmadığı yerleri belirlemek gerekli. Takdir edileceği üzere, benim gibi klasik diyebileceğim bir ortamda ve tarzda yetişmiş bir tarihçinin yetenek sınırlarını çok aşiyor böyle bir değerlendirmeye girişmek.

Burada benim yapabileceğim şey, çok yakın geçmişte yapılmış bir takım değerlendirmeleri dile getirmekten öteye gidemeyecektir. İçinde bulunduğum tarihçilik mesleğinin durumunu, tabii ki kişisel görüşlerimin yönlendirdiği önyargularıyla gölgeleyebileceğim kuşkusunu taşıyarak, kısaca yansıtmaya çalışacağım. Belki birçok tarihçiyi, sosyalbilimciyi ve aralarında geçen tartışmalardan çoğunu anamayacağım; ama bazı ipuçlarını verme gayretinde bulunacağım. Ayrıca, son beş-altı yıldır çalıştığım bir eğitim fakültesinin tarih programında yer alan tarih öğretmenliğinin ve milyonlarca öğrenciye Ankara'nın uygunuyla sunulan tarih öğretiminin/kitaplarının sorunlarıyla uğraşan bir kişi olarak araştırma ile öğretimi uzlaştırmaya çalışacağım.

I

Türkiye'de tarih yayıncılığında çok önemli bir yeri olan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*'nin 17-18 ve 19. sayılarında (1963-64) yer alan yazılarında İbrahim Kafesoğlu, Türk tarihçiliğini biryerlere oturtmaya çalışırken, o yıllara kadar yapılan incelemelerin kendi çaplarında birşeyler ifade ettiklerini, ama "*modern tarih araştırmalarına intibak edebilmek için bizde, herşeyden önce, tetkiklerimize mevzu olacak problemlerin seçiminde rehber vazifesini görecektir ve bu arada Türk toplumunu ideallere yöneltebilecek şuurlu bir tarih felsefesinin kurulması lazım*" geldiğini vurgulamıştı¹. Aslında bu uyarı Osmanlı Tarihi'nin üniversitelerdeki egemenliğine ve askeri/politik görüntüsüne karşıydı. Kafesoğlu, Türk tarihinde süreklilik özlemi içindeydi. Tepkisinde de haklıydı. Ancak tarihi, Türk tarihinin sınırları içinde hapsedme eğilimi göstermişti. Milli duyguları manevi değerleri tarihçi için temel etkenler konumuna getirmek istiyordu.

Kafesoğlu üniversiteleri uyarmıştı. Türkiye'de tarihçilik kendisiyle hesaplaşmak zorundaydı; zira 1960'lı yıllar, klasik tarih kadrolarının dışında filizlenmekte olan yaklaşımlarla, tarihi yörüngesinden sarsmaya hazırlanıyordu. Tarih de, başka bilim dallarında tanık olunan gelişmelerden payını almahydı. Gerçekten, tarihin meseleleri, yöntemleri tartışılmıyordu resmî kurumlarda. Türk Tarih Kongreleri belirli aralıklarla yapıyordu; ama yetmiyordu, dünyadaki gelişmeleri yakalamaktan uzak görünüyordu. 1975 yılında Şerafettin Turan, Felsefe Kurumu'nun bir toplantısında gerçeği çok güzel yansıtmıştı: "*Bir Tarih Bölümünü içerisinde barındıran bir fakülte olarak veya Türk Tarih Kurumu olarak da böyle bir şeyi niçin gerçekleştiremedik diye üzüldüm; onu da ifade edeyim*"². Aslında, Felsefe Kurumu'nun tarihin, tarihçiliğin çeşitli sorunlarını çok güzel bir şekilde dile getirmiş olması, Türkiye'de tarih bölümlerinin ve Türk Tarih Kurumu gibi kuruluşların dışında filizlenen, profesyonel tarihçilerin yaptıklarından pek hoşnut olmayan kişilerin ulaştıkları potansiyeli göstermişti. Tabuları yıkmaya gayretleri ortalıktaydı artık. Avrupa'nın özellikle II.Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirdiği konular ve yöntemler Türkiye'de temsilcilerini arama yoluna girmişti.

¹ I. Kafesoğlu, "Tarih İlimi ve Bizde Tarihçilik", *Tarih Dergisi*, Sayı 17-18, İstanbul, s.15.

² *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara 1977, s.239.

Çok ilginçtir ve bir o kadar da dönemeçtir andığım yıllar. Profesyonel tarihçilerimiz kroniklerden, arşivlerden birşeyler çıkarıyor; mesleklerindeki merhaleleri geçebilmek için tezler hazırlıyor; bunlar da üniversitelerin yayın organlarında ve monografiler halinde yayınlanıyordu. Sonra da raflara kaldırılıyordu. Sonuçları çok daha geniş boyutlarda değerlendirilmeden, uluslararası ölçülerde yargılanmadan, sosyal bilimlerde sindirilmeden. Araştırmaların mükemmel yapılabildiğinin, hemen hemen her satıra bir dipnot düşmek suretiyle doğruluğun -belirli bir zaman ve zemin içine hapsedilmiş bir olay için- hesabı verilmek isteniyordu. Ama tarih, toplumsal bilimlerle çok daha yakın ilişki kurma gereğini duymuyordu. Topluma hiç mi hiç ulaştırılamıyordu profesyonellerce. Ustadan çırağa geçen, Osmanlı'nın esnaf teşkilatındaki gizliliği andıran, dışındaki dünya ile ilişki kuramayan kürsü feodaliteleri değişik bilim dallarınca -başkalarınınca- sorgulanmaya doğru gidiyordu. Tarihçiliğin klasik temsilcilerinin dışında -ama gazete tefrikacılığı ya da süslü mecmua anlayışından farklı ve çok daha ciddi olarak- sosyal bilimciler, meraklılar ve amatörler tarafından tarihe el atılıyor, tarih topluma ulaştırmak isteniyordu. Bu atılım, hem sosyal bilimlerin bugünkü toplum yapısını belirleyebilmek için tarihle daha çok tanışık olmalarını sağlıyor, hem de tarihçilerin sosyal bilimlerden yararlanma gereğini vurguluyordu. Türk tarihçiliğinde yaşamsal bir dönemi simgeliyordu.

II

F. Köprülü, Ö. L. Barkan, E. Z. Karal, O. Turan, M. Akdağ, H. İnalçık, F. Sümer ve başkalarının yaptıkları incelemeler sosyal bilimci-lerce yorumlanıyor, toplum tarihi yolunda yapılabilecekler yol gösteriliyordu artık. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü koridorunun yapmadığını, bir koridor alttaki Sosyoloji Bölümü elemanlarından genç bir sosyolog yapıyordu. Muzaffer Sencer kronikleri ve arşiv belgelerini okuyup yansıtabilecek dil bilgisinden yoksundu belki, tarihsel materyalizm doğrultusunda acele kararlara varmıştı belki, ama tarihi sosyal bilimler çerçevesinde ve Osmanlı örneğiyle daha geniş kitlelere yayma yolunda atılım yapmıştı, inzi-va'dan çıkarma denemesinde bulunmuştu:

"Türkiye gibi, tarihsel kalıntıların gelişmeyi köstekleyici bir nitelik taşıdığı az gelişmiş ülkelerde eski toplum yapısının çözümlenmesi daha da büyük bir önem kazanmaktadır... Günümüzün yapısal sorunlarını temellendirmek için onları tarihsel süreç içindeki gelişmeleriyle gözden geçirmeye ihtiyaç vardır"³.

Tarihçilerin pek yerine getiremedikleri toplum beklentilerini toplumsal bilimciler yerine getirme çabasında görünüyorlardı. Geçmiş ile toplum arasına giren bu arabulucular toplumdan ilgi görüyorlardı. D. Avcioğlu, E. Kongar, İ. Cem, S. Divitçioğlu gibileri bu türden sayabilirim.

1970'li yıllar daha çok örgütlenmiş, daha fazla yayın organına sahip tarih sesleriyle topluma açılma yolundadır artık. 1975 yılında Felsefe Kurumu, "Türkiye'de Tarih Eğitimi"ni seminer konusu yaptı; tarihin sorunları tartışıldı. Bir çok tarihçinin ve sosyal bilimcinin katıldığı bu seminer bir bakıma tarihçinin önündeki yasakları savma girişiminde bulundu; tarihçinin önündeki tabuları belirlemeye çalıştı; Türk Tarih Tezi'nden Türkçü, Marksist tarih görüşlerine kadar pek çok konuya el atıldı. Türkiye'de ve bir ölçüde dünyada kendisine saygı duyulan tarihçi Enver Ziya Karal'ın anılan bu toplantıda tartışmaya açılan materyalist tarih anlayışıyla ilgili olarak "Marxismın, tarihin bir izah şekli olarak konuşulduğu bir toplantıda ilk defa bulunuyorum. Türkiye'de bundan evvelki, tarihle ilgili toplantılarda böyle bir izah şekli söylenmiş değildir"⁴ biçimindeki açıklaması, en azından resmi kurumlarda, belirlenmiş kalıpların dışına çıkılamadığının bir kanıtıydı. Felsefe Kurumu'nun bu toplantısında Mete Tuncay, "ulusal değerler adına" "milli tarih" tezinin kötü işlendiğine değinirken, haklı olarak, ilk ve orta öğretim kitaplarının dogmatik edalı "kesin" bilgilerle dolu olduğundan yakınmıştı⁵. Gerçekten, Felsefe Kurumu 1970'li yılların tarihçiliğini sosyal bilimcilerle, felsefecilerle ve meslekten yetişmiş kimi tarihçilerce eleştiri masasına yatırmıştı; tarihçilik adına çok önemli bir ses çıkarmıştı. Benim 1979 yılında Ankara'da bir kitapçada tesadüf sonucu gördüğüm bu derleme kitabında kalan bir ses.

³ M. Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısı: Az gelişmişliğin Tarihsel Temeli*, İstanbul 1973 (2.baskı), s.6.

⁴ *Felsefe Kurumu Seminerleri*, s.460.

⁵ *Felsefe Kurumu Seminerleri*, s.284.

Tarihi ve tarihçiliği de yönlendirmek isteyen 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle, uygulama ve geliştirilme olanağını büyük ölçüde yitiren, ama demokratik ortamlarda tarihçiliğin kronolojisinde değeri daha iyi anlaşılacak bir ses.

Andığım yıllarda tarih, üniversitelerdeki potansiyelini sosyal, ekonomik, politik alanlar başta olmak üzere üniversite dışı yayınlarda yoğun biçimde kullanmaya başladı. Değişik yayınlar arasında *Toplum ve Bilim* dergisi özellikle anılmaya değer. Toplumsal ve ekonomik yapıların incelenmesinde büyük bir atılım görülmekte. Özellikle Osmanlı klasik dönemi ve sonrası için gerekli çerçeve, lazım olan kavramlar, dünya boyutlarına taşınıyordu; "nev-i şahsına münhasır" tarihçilik anlayışından benzerlikler, ortaklıklar, farklılıklar tarihçiliğine yönelik yerleştirilmek isteniyordu. Amerika'da Fernand Braudel Merkezi'nde çıkarılan *Review* dergisi ile aynı yıl yayına girerken "sadece yeni yaklaşımlar için değil, aynı zamanda eskilerine de yeni hayat verebilmek için yeni bir tarihe ihtiyaç vardır" parolasına uyuyordu *Toplum ve Bilim*⁶.

III

Huri İslamoğlu ve Çağlar Keyder Osmanlı Tarihinin nasıl yazılabileceği sorusuyla ortaya çıktıklarında alışlagelmiş tarih yaklaşım ve yöntemlerine adeta meydan okuyorlardı. İnalcık'ın *The Ottoman Empire* (1973), Gibb and Bowen'in *Islamic Society and the West* (1957) ve Lewis'in *The Emergence of Modern Turkey* (1961) adlı eserlerini esas alarak bunlardan kaynaklandığını sandıkları yaklaşımları eleştiriyorlardı:

"Devletin kolonyal devlete dönüşümü ile birlikte Osmanlı sistemi özgürlüğünü yitirir. Kapitalist üretim biçiminin ekonomik ve politik kertelerde egemenliği sisteme yeni niteliği verir. Toplumsal kurtuluşa egemenliğin kapitalist üretim biçimine geçmesiyle Osmanlı Devleti geçerli bir araştırma birimi olmaktan çıkar artık, yalnız dünya kapitalist sisteminin dinamiği içinde, onun ayrılmaz ama aynı zamanda farklı işlevi olan bir parçası olarak incelenebilir"⁷.

⁶ *Review: A Journal of the Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems, and Civilizations*, Vol.1, Num.1, Binghamton-New York, Summer 1977, s.3.

⁷ H. İslamoğlu- Ç. Keyder, "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri", *Toplum ve Bilim*, İstanbul, Bahar 1977, s.75.

1970'li yıllarda Türkiye -dünyada olduğu gibi- Wallerstein ithal ediyordu ve İslamoğlu-Keyler ikilisinin, başka meslektaşları gibi, edindikleri yeni fikirleri Türkiye'de yansıtılmaları doğaldı; bir bakıma gerekliydi. Immanuel Wallerstein sosyalbilimciliğinin dürtüsüyle ve *dependencia*'nın etkisiyle dünyadaki gelişme sorunlarını tarihsel derinlik içinde arıyordu; ona göre günümüz dünya ekonomisi onaltı ve onyedinci yüzyıllarda oluşmuştu, kapitalist dünya sistemi yerini almıştı. Konuya böyle bir bütünlük içinde bakma gereğini duyuyordu. İslamoğlu ile Keyler de Osmanlı tarihine bu gözle bakılmasını istiyorlardı.

Aynı derginin Kış 1978'de çıkan dördüncü sayısında Toktamış Ateş, "*meslekten tarihçilerin bu konuda birşeyler yazıp çizmelerini*" bekledikten sonra ve meslekten tarihçilerden "*ses-soluk çıkmayınca*", İslamoğlu ve Keyder'in önerilerine karşı çıkıyor, "*özellikle 1960 sonrası Türkiye'deki gerekli bilgi ve veri depolamasını yapmadan çok genel sonuçlara*" varmalarını eleştiriyordu. "*Türk Tarih Uzmanı geçinen yabancı araştırmacıların, kimi zaman yalan-yanlış bilgileri Türkçe'ye çevirerek tarih çalışması*" yapmalarını kınıyordu⁸.

Aslında Ateş, Türkiye'de meslekten yetişme klasik tarihçi tipini üsleniyordu; hep teori üretmeye alışmış sosyalbilimcilere yanıt verebilecek, onlarla yarışabilecek tarihçinin görevini yükleniyordu. Bir bakıma da Türkiye'deki tarihçiliğin en zayıf noktasına parmak basıyordu. Gerçekten, tarihçiler arşivde eşeleniyorlardı, ama mesleğin kendilerine yüklediği sorumlulukları yerine getirmiyorlardı; dünya boyutlarında gezinmiyorlardı, en azından çoğunluğunda bu eksiklik gözleniyordu. Ancak Ateş'in uyarıları, bir siyasetbilimcinin çıkışları, tarihçilerin, ulaşabilecekleri kimi genellemelerden benzerliklerden ya da farklılıklardan alıkoymamalıydı. Uyarıları bana Barkan'ın 1973 yılında söylediklerini hatırlattı:

*Bu gibi tezatlarla düşmemek için yeterli bilgilere sahip olmadan hazır yapılmış ideolojik modellerle oynamaktan ve olayları doktrin uğruna bir takım dar kalıplar içine zorla sokmaya çalışmak gayretinden vazgeçerek, daha fazla vak'a toplayarak çalışmak ve müşahhas tarihi realiteye kadar inmek zarureti vardır*⁹.

⁸ T. Ateş, "Osmanlı Tarihi Nazıl Yazılmalı? Bir Öneriye Yanıt", *Toplum ve Bilim*, İstanbul, Bahar 1977, s.75.

⁹ Ö. L. Barkan, "Feodal Düzen Osmanlı Tımarı", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, (Yay. O. Okyar), Ankara 1975, s.1.

Barkan bunları, timar sistemi hakkındaki araştırmalarının yeterli seviyesiyle, 'Feodalite' veya 'Asya Tipi Üretim Tarzı' yaklaşımlarıyla açıklanmasına karşı çıkmak için söylemişti. Haklı bulunduğu yanı hiç bir tarihçi reddetmez. Tarihçi hep kanıt peşindedir; kanıtı değerlendirebilme yeteneğine sahip olmalıdır. Ama vak'a toplamının biteceği de yoktu. Kaynaklar türleniyor, teknik yardımlar artıyor, bakış açıları değişiyordu. Vak'a toplamak tarihçileri bir takım faraziyelerden/varsayımlardan uzaklaştırabilir miydi? Hiç sanmıyorum. Elbette tarihin günlük reçetelerin rehberliğinde götürülmesi, açıklanması politiktir, ideolojiktir; bundan kaçınılmalıdır. Ancak, tarihi salt 'anlama' kavramı bile varsayimsız değildir, diyor Önay Sözer¹⁰. Braudel "teori yoksa tarih de yoktur" dememiş miydi; ya da böyle bir deyişi yinelememiş miydi? Aşıkpaşazade'den beri tarihçiler rejimlerinin, dönemlerinin yaklaşımlarıyla gelmediler mi bizlere kadar? Hangi kronik, hangi belge, tarihe son şeklini verebilmiş, geçmişini belirli bir kalıba oturtabilmiştir? Bölük-pörçük, düzensiz ve tarihçinin eline çoğu zaman tesadüfen geçen kaynakların, üstelik ilk elden kaynakların, gerçekleri yansıttıklarının garantisini hangi babayiğit tarihçi söyleyebilir?

Burada, belgeleri tek başlarına en çok konuşturan tarihçilerimizden Şükrü Hanioglu geliyor aklıma; *İttihat ve Terakkî'nin "Giriş"inde* değindiklerini hatırlıyorum:

Burada söylenilmek istenilen, bir toplumsal yapının özelliklerinin her türlü teorik çerçeveden uzak bir yaklaşımla ele alınarak incelenmesinin gerekliliği değildir. Bu yaklaşımın ortaya çıkaracağı sonuçlar açıktır. Ama tarihimizi ve toplumumuzu, son derece mekanik ve o toplum hiç düşünülmezsizin ortaya atılmış olan teoriler ile incelemekte de bir sınır koymak; köşeleri bu teoriler ile belirlenebilecek sahada, özgürce, ilk elden kaynaklara inerek yorum yapmamız gerekmektedir¹¹.

Hanioglu'nun temelde vurgulamak isteği, bir kısım batı teorileriyle Türk tarihine yaklaşanların pek bir şey üretmedikleridir, aynen geçmişini santimentalizm/duygusallık ile ele alanların ortaya geçerli sonuçlar koyamadıkları gibi. Gerek *Annales* okulunun etkisinin gerekse

¹⁰ O. Sözer, "Tarihi Anlamak Korkusu", *Yaratıcı Toplum Yolunda, Çağdaş Eğitim*, İstanbul 1990, s. 107.

¹¹ M.Ş.Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul 1985, s.2

Wallerstein'in 'Dünya Ekonomisi'nin yansıttıklarının "vesika demetleri"nden yoksunluklarını dile getirirken, şüphesiz, tarihçilik mesleğinin hakkını vermek istiyor, haklı olarak. Ancak, unutmamak lâzımdır ki, tarihcilikteki, düpedüz bilimdeki, gelişmeler, varsayımlar sonucu ortaya çıkabilmiştir. Ve Türk tarihçiliği yıllarını, onyıllarını, hattâ yüzyıllarını diğer bilgi dallarından uzak kalmakla harcamıştır. Belge yayınlamak onun başgörevi olurken, faraziyelerden/varsayımlardan/teorilerden hep ürkmüştür, onlara bulaşmaktan çekinmiştir, korkmuştur. Hanioglu'nun uyarıları yanlış anlaşılmalıdır.

Aslında, 1960'larla birlikte, modern Türk toplumunun ve politikalarının zorlamasıyla, özellikle sosyologlar ve iktisatçılar tarafından getirilen yaklaşımlar, yüzyılın başlarından itibaren yapılan belge neşri ile oluşan tarihçiliği sorgulamaya başlamışlardır. Bağlantısız olayların, olguların tek başlarına fazla bir anlam taşımayacakları gerekçesiyle, tarihe sistemleri, teorileri, genellemeleri sokmuşlardır; 'profesyonel' tarihçilerin uykularını kaçırmışlardır.

Burada, 1970'li-80'li yıllarını A.B.D.'nde geçirmiş olmasına rağmen, Türkiye'de-ve dünyada-adından çok söz edilen Halil İncalcık'ı dile getirmek istiyorum. *Tarih ve Toplum* dergisinde (sayı 35, Kasım-1986, s.21) "genç akademik tarihçiler için örnek gösterilmeğe değer" olarak nitelenen, 'baştarihçimiz' sayılan İncalcık'ın belgelerle varsayımlar arasına girmeyi başarmış meslekten yetişme bir tarihçimiz olduğunu sanıyorum. Gerçi İslamoğlu ve Keyder'e göre İncalcık "*tarihini hukuki metinlerde yansıtıldığı biçimiyle Yakın Doğu toplumu 'idea'sı üstüne kurar. Bu 'idea'nın yansıttığı 'gerçek'le özdeş tutulması hukuki metinlerin filolojik analizinin 'gerçek' toplumu açıklayacağı varsayımını taşır... İncalcık saray, merkezi bürokrasi, eyalet idaresi ve timar sistemi gibi kurumları analizinde, bu kurumların değişen işlevlerini ya da gerçek işleyişlerinin evrimini aramaz; ilgilendiği her kurumda yansıdığı biçimiyle devlet ideolojisinin evrimidir*"¹². Halil Berktaş'a göre de İncalcık, Osmanlı yüceltmesi yapmakta, Osmanlı hayranlığı yaratmaktadır¹³.

¹² İslamoğlu-Keyder, "Osmanlı Tarihi Nasıl..", ss.51-52.

¹³ H.Berktaş, "Türkiye'nin Azgelişmişliği, Türkiye'nin Demokratik Devrimi, Türkiye'nin Tarihçiliği". *Saçak*, Sayı 48, Ocak 1988, s.37.

Belki bu eleştiriler çoğaltılabilir, doğru yanlarıyla benimsenebilir. Ne var ki Türk tarihçiliğinde, özellikle tarih bölümlerinde temsil edilen tarihçilikte, dünya boyutlarına genişleyebilen, toplum bilimcilerin ürettiklerini izleyebilen nadir kişilerden biri olmuştur İnalçık. Ona göre:

*"Toplumların iç dinamiği sınıf mücadelesiyle açıklayan teori Osmanlı tarih çalışmalarına Türkiye'de ilk kez 1930'larda Kadrocular olarak bilinen sosyalist yazarlarca ve 1960'dan sonra uygulandı; bu yaklaşım, şüphesiz, yeni Türk toplum ve politikasındaki gelişmelerle ilgili bu eğitim sonucu genç iktisatçılar, sosyologlar ve bazı tarihçiler tarafından heyecanla sürdürüldü... Osmanlı sosyal tarihini işlemeleri bakımından romantik dönemin sonunu işaret eden bu ciddi girişimler konu ile ilgili görüş açımızı genişletti ve araştırma için yeni yollar gösterdi. Bu çalışmaların temel katkısı dikkatimizi, iç dinamizmini tartışma konusu yapan bir kontekst içinde Osmanlı sosyal yapısı veya Osmanlı toplumu üzerinde yoğunlaştırmasıdır"*¹⁴.

IV

Yine varsayımlara dönmek ve tarihçiliğe sosyal bilimlerde içinde mükemmel yerler bulan Süreyya Farukî'yi devreye sokmak istiyorum (Farukî/Faroqhi, Türk uyruklu olmamasına rağmen, Türkiye'de uzun zaman bulunmuş, Ortadoğu Teknik Üniversite'nde yıllarca ders vermiş, arşivlerde yorulmadan çalışmış, benim gibi pekçok tarihçiyi etkilemiştir; bizlerden biri olmuştur. Onun için buradaki değerlendirmeye alıyorum).

*"Bilimin ortaya atılan ve daha sonra reddedilen hipotezler aracılığıyla ilerlediğini düşünürsek, bu rizikonun girilemeyecek kadar büyük olmadığı da söylenebilir"*¹⁵ diyor Farukî ve Annales'den George Duby'nin bölge monografileri için öngördüklerini Osmanlı imparatorluğu için de kullanılabileceğini söylüyor:

¹⁴ H.İnalçık, "Ottoman Social and Economic History: A Review", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara 1980, s.5.

¹⁵ S. Faroqhi, "Yabancılaştırılan Geçmiş: George Duby'nin Yapıtlarında Batı Avrupa Feodalizmi", *Toplum ve Bilim*, Sayı 25/26, Bahar-yaz 1984, s.161.

"Osmanlı imparatorluğu gibi merkezi devletin çok güçlü olduğu ve yazılı kaynakların hemen hemen tümünün devletten kaynaklandığı bir alanda DUBY'nin siyasi yapıya büyük ağırlık tanıyan yaklaşımı, 'bölge' tarihçilerinin iktisadi, toplumsal ve kültürel yapıları devlet yapısından soyutlayan yaklaşımlarından çok daha geçerlidir. Zira Osmanlı İmparatorluğu içerisinde herhangi bir bölgenin iç dinamiğini saptamak için, herşeyden önce o bölgenin merkezi yönetimle ilişkilerini ortaya çıkarmak gerekmektedir"¹⁶.

Farukî, *Annales* temsilcilerinden Le Roy Ladurie'nin Fransa'daki Languedoc köylülerine ilişkin araştırmasındaki yönteminin Anadolu köylüleri için de kullanılabileceğini hatırlatıyor; böylece araştırmacı kuru bir taklide değil, yaratıcı bir adaptasyona zorlanıyor. Çok farklı kaynaklarla, farklı bir kültür sistemini incelediğimiz halde oldukça dar bir bölge için uzun bir zaman dilimini kapsayan bazı incelemelerin varlığı, Osmanlı toplumu için aydınlatıcı olabilir.

Ladurie'nin 16-17. yüzyıllar için, hattâ 14. yüzyıl için geliştirdiği modellerin Osmanlı tarihçileri için de esinlendirici olabileceğini bildiriyor¹⁷. Kendisinin Fransız tarihçiliğini son 30-40 yılda ortaya koyduğu araştırmalardan esinlenerek ve etkilenecek kaleme aldığı incelemeler¹⁸ Türkiye'deki tarihçilikte bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir.

Gerçi Farukî, çok yavaş değişen yapısal görüntünün uzun dönemler için pek kolay olamayacağını belirtmiştir; ama elindeki malzemenin elverdiğince, olay dizimciliğinin dışına taşarak Osmanlı Anadolusunun toplum yapısını nispeten uzun dönemler için yansıtabilmiştir. Fransız tarihçilerinin geliştirdiği metodlar, Farukî kanalıyla, Osmanlı toplumunu belirli dönemler ve bölgeler için aydınlatmıştır.

¹⁶ Faroqhi, Aynı Makale, s.162.

¹⁷ Faroqhi, "Ricardo, Yapısalcılık ve İklimsel Değişme: Emanuel Le Roy Ladurie'nin Yapıtları", *Toplum ve Bilim*, Sayı 23, Güz 1983, ss.113-114.

¹⁸ *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia: Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650* (Cambridge U.P., 1984); *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri* (Cambridge U.P., 1987).

Yöntem tartışmalarına ilişkin olarak, burada, Engin Akarlı'nın birkaç yıl önceki uyarılarına da yer vermek istiyorum. Akarlı "Osmanlı tarihinin yeni açılardan incelenmesi ve karşılaştırmalı (toplumbilimsel) bir anlayışla yeniden yorumlanması, epeydir gündemde; somut bir ihtiyaç. Ama işin üstesinden, başka alanlarda ne olup bittiğine göz atverip, çabucak, kolayca gelinebileceğine inananlar, yanılırlar ve yanıltırlar" ifadesiyle Amerikalı tarihçi Donald Quataert'in Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (Ankara/Yurt Yay., 1987) konulu çalışmasında uyguladığı yöntemi eleştirmekte. Bir bakıma klasik tarihçi tipiyle toplumbilimci arasına girmekte; özet olarak, şarkiyatçı tipi ile kavram çıkmazında kalanları yüzleştirmekte:

"Quataert'in niyetini anlıyor ve takdir ediyorum. Osmanlı Tarihi çalışmalarında öteden beri vurgulanan konuların dışına çıkmak ve salt 'yönetenlere' değil, biraz da 'yönetilenlere' bakarak, toplumsal değişimi daha geniş bir tabanda izlemek istiyor. Hiç tartışma götürmeyecek denli doğru bir düşünce. Günümüzde tarih çalışmaları da genel olarak 'toplum tarihçiliği' diyebileceğimiz bir yönde geliyor. Quataert, 19.yüzyıl sonu Osmanlı tarihine toplum tarihçisi gözüyle bakmak istiyor. Pek güzel yapıyor! Ancak, ortaya çıkan yapıt, Quataert'in bazı konuları kafasında daha epeyce enine boyuna çevirmesi gerektiğini gösteriyor.

Her çeşit tarihçi ve özellikle toplum tarihçisi, kullandığı kavramları iyi düşünerek seçmeli; bunların tutarlılığına özen göstermeli. Kavramlar, araştırmacının yolunu aydınlatan, açıklamalarına anlam, bulgularına karşılaştırılabilirlik kazandıran soyutlamalar, kullanıldıkları kuramsal çerçeve içinde ağırlık taşıyorlar ve birbirini tamamladıkları ölçüde açıklayıcı olabiliyorlar.

Ama ele aldığımız konu gereği farklı model-kuram-geleneklerden yararlanmak ihtiyacını duymuşsak, kavram kullanma işini ciddiye almak zorundayız.

Çalışma düzenindeki değişiklikler, toplum örgüsünün bir desen-den ötekine akışının başlıca yönlendiricisi. Toplumsal gelişme/değişme dinamiklerini (diyalektiğini) hakkıyla kavramak için önce çalışma hayatını belirleyen toplumsal ilişkileri ve bunların içerdiği çelişkileri saptamak, sonra bunların başka (kalıplaşmış) toplumsal ilişkileri ve değerlerle örüntüsünü belirlemek gerekiyor. Hiç kolay değil"¹⁹.

¹⁹ E. Akarlı, "Toplum Tarihçiliğinde Yöntem Sorunları: Bir Eleştiri", *Toplum ve Bilim*, Sayı 31/39, Güz 1985 - Güz 1987, s.143.

Gerçekten, hiç kolay değil belgelerle kavramları uyum içinde kullanabilmek, onları birbirleri karşısında anlamsız/bağlantısız bırakmamak. Akarlı buna çok güzel değiniyor, tarihçiliğin zor yanlarını gösteriyor, günümüzdeki tarihçiliğin can damarına basıyor; bir o kadar da, kendisiyle birlikte tarihçiliğin Türkiye'de ulaştığı -ender kişilerde ulaştığı- seviyeyi belirliyor.

V

1986 yılında, Türkiye'de sosyalsbilimlere ilişkin araştırmaların irdelediği bir dizi toplantıda tarihçilik yine gündeme geldi, 1975 yılında Felsefe Kurumu'nun yaptığına benzer biçimde. İlber Ortaylı Osmanlı dönemi tarihçiliğine, Zafer Toprak da 1970 yılına kadar Türkiye'de oluşan tarihçiliğe değindiler. Her ikisinin değerlendirilmesi ve yaşanan sorunlar Mehmet Genç tarafından dile getirildi. Genç, sanıyorum, hepimizin hemen kabulleneceği şeyleri söylemekte, Türk tarihçiliğinde sırtan eksikliklere parmak basmakta:

"Dikkati çeken eksikliklerin başında Türk tarihçiliğinin milli sınırlara kendini hapsetmiş bulunması gelir... Amacımız sadece Türkiye tarihini ortaya çıkarmaktan ibaret bulunsa bile, sınırlarımızın dışında bakmak zorunluluğu vardır.

Tarih araştırmalarında muhteva fakirliliğinin önemli bir nedeni, tarih formasyonunda sosyal bilimcilere karşı sürdürülen geleneksel kapalıdır. M. Fuat Köprülü ile Barkan'ın başlattıkları çığır, henüz bu kapalılığı ortadan kaldıracak bir inkişafa mazhar olamamıştır. Bu kapalılık sürdüğü için de, tarih çalışmalarımızda metod, kavramlaştırma ve teori ile ilgilenme de son derece düşük düzeyde kalmaktadır"²⁰.

Mehmet Genç'in bu sözlerinin günümüzde Türkiye'de yansıyan tarihçiliği çok güzel belirlediğini sanıyorum ve bu bölümü onunla bitirmek istiyordum. Ancak son birkaç yıla birkaç görgü tanığı daha getirmek ve eksikliklerimizin daha açık-seçik olarak ortaya çıkmasını arzuluyorum (Burada, benim gibi, tarih dersi bilgi alanı dışında kalan bir dekan tarafından gasbedilen bir kişinin macerasını, tarihçiliği değerlendirilecek bir adayın karşısına çıkarılan acaip jürinin

²⁰ M. Genç, "Tarih Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* (Derl. S. Atauz), Ankara 1986, ss.444-445.

öyküsünü veya "*İnkılâp Tarihi*" şablonu içinde efsane yaratanların garipliklerini -tarihçiliğimizin önemli parçaları olmalarına rağmen- anlatmayacağım). Gerek akademik ortamda gerekse yaygın tarihçilik yaptıklarını sanan çevrelerde, sahibi bir hayli artan 'tarih'in 1990 ve 1991 yıllarında karşılaştığı değerlendirmelerden bazı örnekler vereceğim.

Son yılların 'liberal' ortamında beliren, bir sayısını "Osmanlı Tarihi ve Toplum Yapısı Tartışmaları"na ayıran *Türkiye Günlüğü*'nde ve Kültür Bakanlığı'nı tutan iktidara göre kültür sergileyen *Milli Kültür*'de yayınlanan kimi görüşleri yansıtacağım.

Hiç şüphe yok ki, son zamanlarda tarihçilikte gözlenen geniş boyutları ve geçmişe daha bağımsız bakmayı getirenler, katıksız tarihçilerden ziyade başka bilgi alanlarının sözcüleri olmuştur. "*Biz tarihimizin bir kısmını veya tamamını bir 'inanç alanı' halinde tutarak gösterdiğimiz inatla sanırım ki 'ilim zihniyeti' denilen şeye kötülük ediyoruz*"²¹ diyor A. Turan Alkan, yineleyerek getirdiğim bir yaklaşımı bir kez daha dillendiriyor:

"Bazı yazarlar nazarında Abdülhamid'i bir veya birkaç noktada haklı bulmak, bütün Jön Türk fikriyatını, ilerleme hareketlerini, hürriyet mücadelesini, anayasal düzeninin gelişimini ve hatta laik demokratik düzeni inkar etmekle bir sayılıyor. Abdülhamid'i yermemek sanki hilafetten ve saltanattan yana tavır almak, bütün mevhum ve çirkinleştirilmiş imajlarıyla bir Osmanlı konservatizmini himaye etmek, hasılı akla, bilime, sağduyu ve mantığa ihanet etmekle bir tutuluyor".

Y. Sezai Tezel de geçmişi, mahallenin namusunu kurtarmaya çalışan yiğit ya da ortaöğretim kitaplarında yazıldığı üzere dünya milletlerini yönetmekle gurur duyulan Osmanlı misali, tarihle uğraşmayı "*içinde yaşamaya mahkum olduğumuz kendi zamansallığımızda, çoğul bir dünyanın milletler, halklar ve devletler camiasına başarılı bir şekilde katılabilme*" gücü ile eş tutuyor:

²¹ A. T. Alkan, "Osmanlı Tarihi: Bir İnanç Alanı", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 11, Ankara, Yaz 1990, s.9.

"Türkiye'de tarihçiliği, birincil olarak, tarihi gerçekliğe yaklaşma meselesi olarak ele alabilmemiz, kendimizi üzerinde sandığımız geleneklerde yaşamış, ölmüş, tarih olmuş insanların yaptıkları ve söylediklerini, "kızkardeşimizin namusu" meselesi gibi ele almaktan vaz geçebilmemize, insanlığın birikimli mirasındaki 'hoşluklar' ve 'nahışluklar'dan kendi payını almış ilginç bir serüven gibi bakabilmemize bağlıdır. Tarihi gerçeklik ne ise odur"²².

Ve bu tarihi gerçekliğin -tarihçi tarafından bile- hiç bir zaman tam olarak ortaya çıkarılmadığını, çıkarılamayacağını, eklemek istemim.

Tarihçiliğimizin henüz yeterli bir genişliğe kavuşmamız ve çoğu zaman "güncel siyasal endişelerden" arınmamış olduğunu hatırlatan²³ Mehmet Ali Kılıçbay'ı burada özellikle anmak istiyorum.

Türk tarihçiliğindeki boşlukları gören ve özellikle Türkçe'ye çevrilmesi gereken tarih çalışmalarını peşpeşe Türkçe'ye çeviren, bu hızı yüzünden de kimi tarihçilerce eleştirilen Kılıçbay, değişik bir yer tutmaktadır Türk tarihçiliğinde Fransa ile diyalog kurduğunu Türkiye'dekilere. Braudel'i, Bloch'u, Duby'yi Anadolu'ya getirmiştir; çevirilerindeki dikkatsizlik, özensizlik -belki de- baskı hatalarına karşın.

Kılıçbay, Osmanlı tarihinin "kendine özgü" ele alınageldiği biçimine büyük ölçüde karşı çıkan ve tarihin çıkıntılarını gösteren biri olmuştur:

Yaşarken mükemmeli yakalamak, "tarihi doldurmak", hayatı bir güne indirmek, bütün bunlar değişimin önüne set çekmekle olabilir; yani rakip, alternatif, çıkıntı, muhalif, azınlık gibi kavramlarla ifadesini bulan formasyonları törpülemek, mümkünse yok etmekte. Osmanlı toplumsal formasyonu, tepesinden turnağuna kadar bir değişmezlik algılaması üzerine inşa edilmiştir²⁴.

²² Y. S. Tezel, "Osmanlı Tarihinin Bilgisi ile Bugünkü Kimlik Sorunlarımız ve Dünyadaki İtibarımız Meseleleri Arasındaki İlişki ya da İlişkisizlik Üzerine", *Türkiye Günüğü*, Yaz 1990, s.13 ve 18.

²³ M. A. Kılıçbay, "Osmanlı Kimliği Sorununa Kişisel Bir Yaklaşım", *Türkiye Günüğü*, Yaz 1990, s.51.

²⁴ Kılıçbay, *Aynı Makale*, s.56.

Bu söylenenler, sadece, Osmanlı'ya özgü olmayabilir. Ama 'eski güzel günler' edebiyatı peşinde koşan günümüz tarihçilerine tarihin salt 'geçmişe övgü' olmadığını hatırlatıyor Kılıçbay.

Ercüment Kuran, kendisine *Milli Kültür* dergisi tarafından Türk Tarih Araştırmaları'nın görüntüsüne ilişkin sorulan soruya, "Türkiye'de hala faydacı tarihçilik geçerlidir" diyerek yanıt veriyor ve konunun can damarına parmak basıyor, eksiklikleri yansıtıyor:

"Araştırmacılar kendilerini millî tarihin yüceliğini göstermek ve resmî devlet görüşünü savunmakla yükümlü saymaktadırlar. Hiç şüphesiz, millî mefahirin gençlere ve vatandaşlara öğretilmesi gereklidir. Lakin bu iş tarih araştırmacılarına değil, yazarlara düşer. Demokrasiyle yönetilen ülkelerde ilim adamları ve bu arada tarihçilerin görevi gerçeği aramaktır. Günümüzün gelişmiş ülkelerinde genetik, yani neden-nasilci tarihçilik bile geride kalmıştır. Fransa'da 1930'lu yıllarda *Annales* okulunun geliştirdiği 'sosyal tarihçilik' dünyanın çeşitli ülkelerine yayılmıştır.

Tarih araştırmaları sosyoloji ve iktisat ilimlerinin sağladığı bilgilerden yararlanarak yürütülmekte, arşiv malzemesi bilgisayarlarda değerlendirilmektedir. Türk araştırmacılar belgelerin tenkidi ve olayların tesbitiyle yetinmemeli, çağdaş tarih metodlarını kullanmalıdırlar. Bunun için tarih öğrencilerine, kendi bölüm derslerinin yanısıra sosyoloji ve iktisadın temel bilgileri öğretilmelidir"²⁵.

VI

Türkiye'de 12 Eylül 1980 tarihinde askerlerin ülke yönetimine el koymaları sonucu olarak yeniden şekillenen Türk Tarih Kurumu'nun 1983 yılında başına 'tayin suretiyle' getirilen Yaşar Yücel 1990'lı yılların başlarında şunları söylemekte:

"Bugün ülkemizde tarih metodu hakkında çok şey yapıldığını ve özellikle akademik seviyede bu konunun tartışıldığını söylemek zordur"²⁶.

²⁵ E.Kuran ile yapılan söyleşi, *Milli Kültür*, Şubat 1991, ss.4-5

²⁶ Y.Yücel ile yapılan söyleşi, *Milli Kültür*, Şubat 1991 ss.12-13.

Başında bulunduğu kurumun, üniversitelerin, tarihi, akademik düzeyde irdelemediklerini söylemekle resmi kurumlardaki tarihçiliği ele veriyor Yücel; atama yoluyla köşe kapanların yaptıklarını savunmıyor. 1980'li yılların üniversitelerine yıllarca düzeltilemeyecek yaralar açan YÖK'ün, "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi" örneğiyle gösterdiği akılalmaz uygulamalarla ve çağdaş değer yargılarını dışlamak suretiyle toplumun beklentileri dışında kalan yarısı YÖK, yarısı bakanlıklar ve benzerlerinin tayinleriyle oluşan TTK'nun, Türkiye'de tarihçiliğe olumlu katkıları, maalesef, çok sınırlı kalmıştır. Çıkar beklentisinde olanların, tarihi sadece Türk-İslam sentezinde görenlerin, emir-komuta ile bilimi/sanati bir tutanların dışında kalan tarihçilerin, toplumbilimcilerin, çağdaş insanların onaylayacaklarını sandığım Nejat Kaymaz'ın şu sözlerini aktarıyorum şimdi de:

*"YÖK ve üniversiteler, alt kuruluşları olan fakülteler, yüksekokullar ve enstitülerle birlikte bir bütündür. Tümü 12 Eylül kurumlarıdır. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde ortaya çıkan olay, 12 Eylül felsefesi ve amacı doğrultusunda, tüm devlet kurumlarında gerçekleştirilmesi öngörülmüş olan sentezci kadrolaşmanın, salt enstitüye özgü olmayan genelde YÖK'ün altını çizdiği alanın tümünü kapsayan akademik evresindeki enfeksiyonun ortaya çıkardığı bir kokuşma noktasını oluşturmaktadır"*²⁷.

1980'li yıllar -resmi kurumlardaki pek çok bilgi dalında olduğu gibi- tarih öğretimini adeta jandarma otoritesi ile, tarih araştırmasını hiyerarşik düzen pençesinde ve tarih bilincini de kabullenmeyi önkoşul sayan bir felsefe ile gerçekleştirmeye çalışan anti-tarih güçlerine tanık olmuştur; bu sürecin etkisi günümüzde de sürmektedir. Ama bu tür tepeden kumandalı 'ilim'in dışına çıkma cesaretini gösteren, tarihin kendi otonomisinin gerektirdiği davranışları sergileyen kişilere, kuruluşlara, yayınlara da tanık olmuştur bu dönem, olmaktadır. Bakalım geleceğin tarihçileri neler söyleyecekler? Onlara 'yukarıdakiler'in buyrukları neler söyletecek? Çok zor bir iştir tarihçi olmak; çağı yakalamanın da ötesinde bir uğraş.

²⁷ N. Kaymaz, "İnkılâp Tarihi Enstitüsü", *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1990.

Türkiye'de tarihçiliğin günümüzdeki görüntüsünü, tarihçiliğe değişik bilgi dallarından yaklaşarak isabetli değerlendirenlerden birine son sözü vererek kapatıyorum, bu bölümü, sonu gelmeyen yorumları. Orhan Koloğlu "mektepli" bir tarihçi değil; ama değişik kaynakları çağdaş değişikliğin değerleriyle çok iyi kaynaştıran yeteneğiyle, "alaylı" olarak, "mektepli"nin mesleğine sahip çıkan bir kişi. "Geri kalmışlığımızın suçunu yükleyecek günah keçileri aramaya" yönelmiyor; kişilerle uğraşmaktan, kurumsal ve toplumsal yapılar üzerinde durmaya vakti bulamayan, böylece "oluşumların bilimsel açıklamasını" yapamayan tarihçiliğimizi teşhir ediyor:

"İster geri kalmış, isterse nezaketle gelişmekte olan ülkeler sınıfında sayılalım, tarih bilimi açısından eriştiğimiz noktanın gelişmiş ülkeler düzeyinin hayli altında olduğunu kabul etmek zorundayız. En önemlisi bu düzeye erişme çabasının ilk şartı olan 'bilimsel çalışma'nın koşullarını ülkemizde hala yaratabilmiş değiliz. Değerleri dünyaca onaylanmış araştırmacılarımız yok değil. Ancak bu bireysel başarıların bir 'Tarih Okulu' oluşturmamıza yeterli olmadığı yadsınmaz"²⁸.

²⁸ O. Koloğlu, "2050'yi düşünürken", *Dünya Kitap*, Sayı 4 (İstanbul, 7 Şubat 1992), s.6.